

polze i *polzo*, en qualitat de rims únics (no indicant el timbre de la vocal), 629, 1324; i Busa-N.: «*polse* de peu o mà: pollex». En un exemple traduït de Pere Alfonso (princ. S. xv, aprox.): «--- ladoncs lo vol pendre lo diable, per què --- tentost que li vegem fer les dites coses, que-l prenguen --- lo dit cambre e la sua companya tentost prengueren-lo, e estrenyent-li molt fortment los *polzes* de les mans, per tal manera que li feyen cridar molts grans crits ---» (recull Ag., § 680, II, 283). També el del peu: «aquel se ligàs al dit o *polze* del peu ---», *Decam.* VII, § 8, 417.13 (trad. «legarlosi al *dito grosso* del piede»).

Modernament el mot ha estat amplament substituït en l'ús vulgar per *dit gros*, si bé literàriament s'ha seguit usant pertot, fins per part d'escriptors amics d'expressar-se amb vocabulari del poble, com NOLLER o Comorines: «Ai Sant Llop d'Horsavinyà! / Amb un *polze* de tità / persigneu-nos tot el món, / des de dalt del campanar / en el trenc de l'horitzont», *Pigmalió XXI, O. C., 218a*.

El mot llatí, que en aquesta posició difícilment podia tenir altra vocal que una ò (sense fonament romànic la ò que li suposa *AlcM*, a penes possible segons fonètica llatina) s'ha mantingut amb evolució normal a la major part de les llengües romàniques: it. *pòllice*, engad. *pollesch*, fr. *pouce* (< *pōuce*), oc. ant. *polze*, que ja apareix en el S. XIII (*Jaufré* etc.), *PSW* VI, 436-7; Rayn. IV, 590, que no apareix en rima, però les formes dialectals modernes que no son ambigües suposen *o* oberta: aranès *pòdu*, llem. *polce*, gc. *pauze* (del qual ja hi ha un parell de testimonis medievals). Importants comentaris sobre el tractament fonètic en les llengües germanes va publicar Jud (*ASNSL* CXXIV, 399-400).

En català popular s'usa sobretot *dit gros*, que ja apareix en el *Vocab. Cat.-Al.* de 1502 («lo dit groç: daum» lín. 320) i és l'únic viu a Bna.; segons l'*ALCat.* de Grieria és viu el *dit pòlze*, -e, en algun punt pirinenc (Llanars) i d'enllà de l'Ebre (Gandesa, Calaceit, Maella) i de l'extrem S. (Cocentaina i Alacant), només a Sort es pronunciaria *pòlze* amb *o* oberta, però allí i tot pot ser fals, car jo ho vaig sentir amb tancada molt poc més al N.: *lu dit pòlze* a Tor de Vall Ferrera, *pòlze* (aquí forçant la resposta) a Farrera de Pallars (1932-3).

És possible que tingui alguna part de raó H. Kuen (*Buill. D. C.* XVII, 48-49) en suposar que aquesta tancada irregular es degui a la influència de *colze*, per bé que sigui ben infundada la teoria, en què la fonamenta, d'una acció recíproca de *polze* sobre *colze*. Millor fonament té admetre que el tancament es deu a la influència del verb *polsar* (*polsa*) i el seu postverbal *pòls*, car realment és amb el *polze* que sovint es fa l'acció de *polsar*, i amb el *polze* prenem els pòlso de sal, de tabac etc. De fet això és el que explica que diguin *dit pòls* en una colla de llocs: del mig del català oriental (StBartomeu del Grau, Igualada i Tarragona); i de les Illes: Eivissa, Pollença, Manacor: «monyir --- estirant la mamella estreta entre el dit gros i el dit *pòls*» pastors de llana manacorins (*BDLC* VII, 157);

on per tant *dit gros*, en discrepància amb l'ús comú sembla que tingui el sentit d'«índex» (de nou *BDLC* XIII, 346). *Triar a pòlze* val. sembla ser 'escollit a posta', almenys cap a Laguar: «pareix que els hagen triat a *pòlze*», «la leproseria de Fontilles és un punt molt bonico, pintores y soletari --- de módo que triat a *pòlze*, com dihuen en los poblers d'aquelles montanyes, no l'haveren trobat millor», *MGadea (T. del Xè I, 244; II, 59)*. Allà, doncs, la *o* s'ha conservat oberta.

Es veu que a Menorca *polze* ha estat substituït per una antiga formació adjectiva, *dit polzar* (-ARIS): «--- fent picar ses ungles des dos dits *pulzars* de ses mans, una am s'altra, com aquell que mata pòis» (*Camps Merc., Folk. Men.* II, 13): formació paral·lela, sinó que més tardana, a la del cast. *pulgar*, port. *polegar*, it. merid. *pulecare* etc., que continuen una derivació ja llatina *POLLICARIS*, mentre que a l'illa és derivat sobre el cat. *polze*.

DERIV.: *Polzada* 'mida de 23 mm.' [princ. S. xv]: «midam a palms: haveu estat alguna setmana que no li hajau feyt algun desplaer? O midam a *polzades*: haveu estat algun dia?», StVicentF (*Serm.* II, 239.12); «*polsada*, mida: pollex transversus», Busa-N. (E-III-4); «assenyalar lo pa --- fer-hi una creu --- assenyalar-lo ab una *polsada*: designare digito; assenyalar-lo ab un pessic ---», on per tant és l'empremta d'un *polze* i no pas la mida (semblantment *Procés Olives*, 636). En lloc del derivat modern *polzada* havia existit una forma antiga **POLLICATA* d'on prové, junt amb el port. *polegada*, cast. *pulgada* [*Cid*], oc. ant. *pòlgada*, el mot usat en els *CostTort.*: «la cana de Tortosa és e deu ésser de 8 palms e de una *pollegada*» (*Ol.*, p. 399).

Pollegana 'mena antiga d'arada' pròpia del Migdia del Princ., i val. *polligana* («aladre de forcat» *Escrig*, 1851): «pagesos de la vellúria / --- / calces blaves de traveta i peücs que abriguen prou / --- / agafant la *pollagana*, llaureu bancals i feu solcs, / que del percur de la terra d'estos cims, surt la brafor / qu'és l'esperit de la raça ---», Vergés Paulí (*Espurnes v, 173*); igualment *pòlagána* a la Torre de l'Espanyol (1936), *pòlgána* a Portell de Morella (1961) «aladre per a un animal sol» (el que a d'altres llocs anomenen *bernét* i s'oposa a la *giratória* o *vertedera*), a la Selva del Camp *arada de pullagana* (*BDLC* XII, 270); «*pollagana*: arada que va amb un sol animal, junyit a vares, té la forma d'una gran forca de dues pues, els extrems dels quals van units al collar: de la part de la corbadura surt una peça de fusta envers a terra, i en l'extrem s'hi posa la rella» CpTarr. i Tort. (*DAG.*) *AlcM* dóna *pollegana* en un altre tortosí i a Falset, *pòlegána* a Gandesa i cap a Lleida. S'explica, diu *AlcM*, per la semblança del forcat amb els forcons o *pollegons* d'una forca.

Explicació bastant convincent, però no em priva de recordar-me de l'al. *pflug*, angl. *plough*, rus *plug*, rètic *ploum* 'arada a l'antiga' (veg. *DCEC/DECH, LLAVIEGO*) i reto-llatí *ploxemum* 'caixa d'una carreta'. Per això em preguntava si no podia venir d'un acusatiu gòtic **PLOGAN*, o bé d'una forma sorotàptica **PLOGANA* derivada d'allò: a través d'una pronúncia